

Секція Право	
УДК 340.12:340.141(540)	
Дата першого надходження статті до видання	2026-04-15
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-05-15
Дата публікації/оприлюднення	2026-05-15

Типологічний аналіз джерел індуського права

Шенцева Ольга Петрівна

аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0009-0002-0610-7266>

У статті здійснено ґрунтовний типологічний аналіз джерел індуського права як складної, багаторівневої та історично стійкої системи, що сформувалася на перетині сакральних, морально-етичних, соціальних і нормативних засад. Обґрунтовано, що дослідження індуського права не може обмежуватися формальною класифікацією джерел, оскільки їх природа зумовлена глибинною єдністю релігійного, філософського та юридичного вимірів. Розмежовано поняття класифікації та типології як різних способів систематизації правового знання, підкреслено методологічну доцільність саме типологічного аналізу для виявлення онтологічної природи, функціонального призначення та історичного розвитку джерел індуського права.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння джерел індуського права, зокрема концепції, що ґрунтуються на сакральному, доктринальному, звичаєвому та інституційному вимірах. Виявлено багатовимірність критеріїв типологізації та запропоновано їх комплексне застосування: онтологічного, історико-цивілізаційного та функціонального. Особливу увагу приділено онтологічному критерію, який дозволяє диференціювати джерела за їх природою на божественні, людські, соціальні, філософсько-етичні та сучасні інституційні форми.

У межах історико-цивілізаційного аналізу простежено еволюцію джерел індуського права від ведичного сакрального періоду через мусульманський та колоніальний етапи до постколоніальної конституційної моделі. Показано трансформацію нормативної структури від домінування шруті й смріті до кодифікованого персонального права, що інтегрується з принципами Конституції Індії та практикою Верховного Суду. Доведено, що сучасне індуське право функціонує як плюралістична система, в якій традиційні доктринальні й звичаєві елементи поєднуються з інституційними механізмами держави.

Зроблено висновок, що типологічний аналіз дозволяє виявити внутрішню логіку формування та розвитку джерел індуського права, їх ієрархію, механізми трансформації та взаємодію традицій та новацій, що забезпечує цілісне розуміння специфіки індуської правової традиції в сучасному правовому просторі.

Ключові слова: право, правова система, індуське право, джерела права, джерела індуського права, типологія, типологічний аналіз.

Typological analysis of Hindu law sources

Shentseva Olga Petrivna

Postgraduate student of the Department of General Theory of Law and State
National University "Odesa Law Academy"
<https://orcid.org/0009-0002-0610-7266>

The article provides a comprehensive typological analysis of the sources of Hindu law as a complex, multi-layered, and historically resilient system formed at the intersection of sacred, moral-ethical, social, and normative foundations. It is substantiated that the study of Hindu law cannot be confined to a purely formal classification of sources, since their nature is determined by the profound unity of religious, philosophical, and legal dimensions. The concepts of classification and typology are distinguished as different methods of systematizing legal knowledge, and the methodological relevance of typological analysis is emphasized as a means of revealing the ontological nature, functional purpose, and historical development of Hindu law sources.

The article examines scholarly approaches to understanding the sources of Hindu law, including concepts based on sacred, doctrinal, customary, and institutional dimensions. The multidimensional character of typological criteria is identified, and their integrated application is proposed through ontological, historical-civilizational, and functional perspectives. Particular attention is devoted to the ontological criterion, which enables the differentiation of sources according to their nature into divine, human, social, philosophical-ethical, and modern institutional forms.

Within the framework of historical-civilizational analysis, the evolution of the sources of Hindu law is traced from the Vedic sacred period through the Muslim and colonial stages to the postcolonial constitutional model. The transformation of the normative structure is demonstrated, from the dominance of shruti and smriti to codified personal law integrated with the principles of the Constitution of India and the case law of the Supreme Court. It is argued that contemporary Hindu law functions as a pluralistic system in which traditional doctrinal and customary elements coexist with institutional mechanisms of the state.

The study concludes that typological analysis makes it possible to uncover the internal logic underlying the formation and development of the sources of Hindu law, their hierarchy, mechanisms of transformation, and the interaction between tradition and innovation, thereby ensuring a holistic understanding of the specificity of the Hindu legal tradition within the modern legal framework.

Key words: law, legal system, Hindu law, sources of law, sources of Hindu law, typology, typological analysis.

Постановка проблеми. Джерела індуського права формують складну, багаторівневу й водночас історично стійку систему, засновану на унікальному поєднанні сакрального знання, морально-етичних приписів, соціальних звичаїв, правових тлумачень тощо. Осмислення цієї системи не повинно зводитись до простого переліку основних джерел або їх формальної класифікації за окремими критеріями; воно передбачає здійснення типологічного аналізу, який дає змогу виявити внутрішню логіку правової структури, з'ясувати онтологічну природу кожного джерела, окреслити його функціональне призначення, межі дії та взаємозв'язки з іншими елементами правової традиції.

У науковій літературі наголошується на наявності різних концепцій розуміння й класифікації джерел права. Кожна з них має власні сильні сторони й обмеження, проте їх сукупний аналіз сприяє глибшому осмисленню особливостей правової теорії та практики. Урахування багатоманітності інтерпретацій щодо джерел права забезпечує формування більш повної та об'єктивної картини сутності й ролі правових норм у суспільстві [1, с. 53].

Джерела права характеризуються низкою специфічних властивостей, що зумовлює можливість їх систематизації та розподілу за певними критеріями. Розмаїття джерел є соціально-правовим феноменом, притаманним еволюції різних правових систем. Воно відображає зростання обсягу правового регулювання, ускладнення форм

правового впливу та появу нових способів нормативного впорядкування суспільних відносин, які формуються під впливом глибинних соціальних процесів і репрезентують нерідко протилежні тенденції розвитку [2, с. 5]. При цьому слід зазначити, що дослідження індуського права, яке складалося протягом тисячоліть як гібридна та багат шарова система, заснована не лише на нормативних, а й на світоглядних, соціокультурних та етичних засадах, не може обмежуватися формальною класифікацією. Для більш повного розуміння необхідним є звернення до його типологізації як інструменту виявлення глибинних підстав виникнення й функціонування відповідних джерел.

Типологічний аналіз дає змогу врахувати їх походження, зокрема божественне, людське, звичаєве чи інституційне, простежити історичну динаміку, визначити ціннісні орієнтири, рівень авторитетності, сферу регулювання та форму передавання знань (усну, письмову або інтерпретаційну). У результаті окреслюється не лише перелік джерел, але й пояснюється природа їх обов'язковості, умови застосування та механізми трансформації під впливом історичних, соціальних, політичних та правових чинників.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що типологія і класифікація становлять різні способи систематизації знання. Обидва методи спираються на поділ змісту поняття, проте відрізняються підставами такого поділу. Класифікація ґрунтується на окремих видових ознаках або їх сукупності, які не завжди розкривають сутність явища, тоді як типологія виходить із родових характеристик, що дозволяють досягнути його правову природу [3, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якісною видається типологія джерел індуського права, яка описана Тахіром Махмудом (Tahír Mahmood) у його роботі «Принципи індуського права». Вона вибудована навколо уявлення про дхарму (релігійного кодексу праведності) як нормативну основу в'явахари (позитивного права) та відображає одну з найдавніших правових традицій, що бере початок у ведичний період. Відповідно до класичних текстів, дхарма спирається на чотири джерела: Шруті (Shruti) як сакральне одкровення, втілене у Ведах; С্মріті (Smriti) як авторитетні виклади приписів, серед яких закони Ману та Яг'явалк'ї (Yajñavalkya); Садачара (Sadachara) як усталена практика добродійної поведінки; Атманастушті (Atmanastushti) як внутрішній критерій справедливості та сумління. Розмежування здійснюється за природою їх авторитету, що дозволяє виокремити сакральний, доктринально-традиційний, звичаєвий та етично-ціннісний виміри дхарми. Подальша еволюція цієї системи пов'язується з розвитком коментаторської традиції міманси (методології тлумачення), у межах якої створювалися тлумачення і коментарі до С্মріті, зокрема Мітакшара (Mitakshara), укладена Віджнянешварою (Vigyaneshwara), та Дайбхага (Dayabhaga), складена Джімутаваханом (Jimutavahana), що заклали підвалини для подальшої інтерпретації та практичного застосування норм індуського права [4, с. 5].

Попри те, що наведена чотиричленна типологія відтворює класичний перелік джерел індуського права за природою їх походження, у ній простежується методологічна непослідовність. Поряд із первинними джерелами згодом згадуються коментарі до С্মріті, зокрема Мітакшара та Дайбхага, які формально постають як похідні від основних текстів. Водночас у науковій літературі подібні тлумачення нерідко розглядаються як самостійна група інтерпретативних або доктринальних джерел права.

Р. А. Майданик, наприклад, відносить до основних джерел індуського права веди, с্মріті, дхармашастри, нібандхази (тлумачення дхармашастр), доктрину та місцеві звичаї. Веди розглядаються як сакральна й філософська основа правопорядку, с্মріті містять конкретні приписи та зберігають підпорядкованість ведам, дхармашастри

систематизують релігійні, моральні й правові норми, а нібандхазі пропонують їх тлумачення для практичного застосування. Державні закони оцінюються як тимчасові регулятори, тоді як доктрина і звичаї визнаються повноцінними джерелами за умови їх відповідності засадничим принципам індуського праворозуміння [5, с. 442-443].

Аналіз запропонованої типології джерел індуського права засвідчує її складну та багатовимірну побудову, що поєднує різні критерії систематизації. Веди окреслюються за ознакою сакрального походження, смриті, дхармашастри й нібандхазі характеризуються через їх нормативну та інтерпретаційну функцію, доктрина розглядається з огляду на концептуально-ідеологічний вплив, а звичаї визначаються через соціальне підґрунтя та механізми легітимації. Така багаторівнева конструкція відображає складність індуської правової традиції, але, водночас поєднання різних підстав типологізації формує дискусійне поле щодо внутрішньої логічної узгодженості цієї моделі.

У дослідженнях індуського права інших відомих учених також акцентується увага на багатоманітності його джерел, сформованих упродовж тривалої історії та пов'язаних із релігійною традицією. Веди розглядаються як сакральна основа, що має передусім світоглядне значення, тоді як Смриті містять конкретні приписи й не можуть суперечити ведам. Подальший розвиток пов'язується з Дхармасутрами та Дхармашастрами, у яких систематизовано норми релігійного й світського характеру, а також з Артхашастрами як трактатами, які стосуються політичної та соціально-економічної діяльності. Нібандхи виконують функцію тлумачення й адаптації шастр, що сприяє формуванню правових шкіл, а звичаї визнаються джерелом права за умови їх суспільного прийняття та можливості судового доведення [6, с. 213-216].

Тут простежується більш визначений критерій типологізації джерел індуського права, що поєднує їх походження та роль у формуванні нормативного змісту. Йдеться про онтологічний вимір, заснований на природі джерела (божественній, людській або звичаєвій), а також про функціонально-історичний аспект, який враховує умови виникнення відповідних текстів і їх значення у правозастосуванні.

Також цими авторами наприкінці характеристики джерел індуського права підкреслюється, що законодавство та судова практика тривалий час не визнавалися його повноцінними джерелами, оскільки розглядалися як тимчасові управлінські засоби, тоді як норми мали зберігати сталий характер; у доколоніальний період визначальне значення надавалося працям богословів і правознавців та звичаям [6, с. 216].

Тут можна погодитись, що так, у ведичній традиції судові рішення не виступали самостійним джерелом правотворення, однак у колоніальну добу під впливом англійської (прецедентної) системи вони набули ролі інструменту тлумачення смриті й звичаїв, а в постколоніальний період були офіційно визнані джерелом сучасного індуського (персонального) права.

Метою статті є здійснення комплексного типологічного аналізу джерел індуського права в контексті індуської правової традиції та її трансформації у сучасну модель персонального індуського права. Дослідження спрямоване на обґрунтування критеріїв типологізації джерел, зокрема онтологічного, історико-цивілізаційного, функціонального тощо, виявлення їх природи, авторитетності та ролі у правозастосуванні. Особлива увага приділяється простеженню еволюції джерел та їх безпосередній типологізації, починаючи від сакрально-релігійного етапу, через мусульманський і колоніальний періоди та, закінчуючи аналізом джерел індуського права постколоніальної конституційної моделі.

Виклад основного матеріалу. Розглянувши різні варіанти типологізації джерел індуського права у його традиційному вимірі, варто підкреслити, що його

багатоманітний характер зумовлює використання кількох критеріїв, здатних розкрити її внутрішню складність і структурну своєрідність. Одним із базових критеріїв виступає спосіб виникнення джерел, що дозволяє розмежувати їх за походженням на божественні та людські.

За цим критерієм виокремлюються джерела, які сприймаються як дані у формі одкровення, та ті, що виникли внаслідок людської інтелектуальної діяльності. До першої групи належить Шрутї як одкровення, тобто «почуте», що має божественне походження; передусім ідеться про Веди, які традиція вважає трансцендентними знаннями, отриманими ріші (мудрецькими) через божественне одкровення. Другу групу становлять Сміті як «запам'ятоване», тобто тексти людського авторства, серед яких дхармашастри, нібандхи та артхашастри, сформовані шляхом тлумачення, систематизації та розвитку попередніх положень. У подальшій традиції Шрутї закріпилося як одкровення, тоді як Сміті охопило корпус авторських творів, що мають характер переказу; у разі колізії між ними пріоритет надавався одкровенню як вищому за авторитетом джерелу [7, с. 48].

Окреслений варіант типологізації має істотне значення для з'ясування ієрархії джерел індуського права, оскільки саме через нього визначається співвідношення їх авторитету. Веди постають як найвищий і безумовний нормативний орієнтир, тоді як Сміті займають підпорядковане місце в цій системі, водночас відіграючи більш прикладну роль у безпосередньому регулюванні суспільних відносин.

Іншим критерієм систематизації традиційної моделі індуського права може слугувати рівень авторитетності джерел, що дає змогу розмежувати сакральні та світські тексти. Відповідно до цього розрізнення до сакрального корпусу належать Веди, Дхармашастри та Сміті, які формували уявлення про дхарму як релігійно-моральний порядок і нормативну основу соціального життя. Світський вимір репрезентують Артхашастри, зокрема трактат Каутільї, у яких зосереджено норми та рекомендації щодо державного управління, дипломатії, фінансової політики, військової організації й питань лідерства [8, с. 113].

Водночас світські джерела нерідко спиралися на релігійне обґрунтування, що засвідчує органічний зв'язок сакрального та правового вимірів у межах індуської традиції. Як підкреслює Вернер Менскі (Werner Menski), подібне «флюїдне переплетення» унеможлиблює чітке розмежування релігійного і правового начал. Особливої уваги заслуговує його спостереження про те, що «ранні тексти формувалися й зазнавали трансформацій у межах постійно змінюваних, плинних і дискусійних ритуальних структур, які були явно не лише релігійними» [9, с. 3].

Ще одним критерієм типологізації джерел індуського права виступає форма їх фіксації, усна або письмова.

Усна традиція, репрезентована насамперед Ведами, має первинний характер, оскільки збереження знань упродовж тривалого часу забезпечувалося через ритуалізовану систему передавання від покоління до покоління без письмового закріплення. Переважання письмової форми простежується у Сміті, Дхармашастрах, Дхармасутрах і Нібандхах, що створило підґрунтя для впорядкування норм, їх систематизації та більш послідовного застосування у правовій практиці. Наприклад, як зазначає відомий дослідник та перекладач Дхармасутр: «Дхармасутри є частиною ведичних додатків і написані (підкреслено мною – О.Ш.) переважно в стилі сутр... Дхармасутри входять до складу «ритуальних викладів», відомих під загальною назвою Калпасутри, які включають три типи викладів: Шраутисутри, що стосуються жертвопринесень, Грхьясутри, як стосуються домашніх ритуалів, і самі Дхармасутри» [10, с. 24]. Підкреслимо, що в індуському праві перехід від усної ведичної традиції до

письмової форми передання змісту джерел означав не лише зміну способу фіксації знань, а й посилення стабільності їх тлумачення та нормативної визначеності текстів.

Окремим критерієм типологізації виступає також значення джерел у правозастосуванні, що дозволяє розмежувати їх на основні, допоміжні, тлумачні та практичні. До основних належать Веди як світоглядна основа та Сміті як безпосередній регулятор; допоміжну роль виконують Артхашастри; тлумачну функцію забезпечують нібандхи, які узгоджували зміст дхармашастр; практичний вимір репрезентують звичаї й локальна судова практика за умови їх відповідності дхармі. «Дхарма в самому загальному вигляді означає порядок, норму існування як космосу, так і суспільства, духовний, соціальний та моральний закон, обов'язок, а в деяких випадках ми зустрічаємо її безпосереднє ототожнення зі справедливістю. Наприклад, безпосереднє посилання на справедливість спостерігаємо у вимогах, що ставилися, по-перше, до державців» в Артхашастрі [11, с. 11]. Окреслені риси засвідчують гнучкість індуського права, у межах якого жива практика нерідко переважала над письмовими приписами.

Тут підкреслимо, що представлені вище типології стосуються більш традиційного розуміння індуського права, тому важливою постає типологізація, побудована на історико-цивілізаційному критерії, що спирається на періодизацію розвитку індуського права та дозволяє виокремити священно-релігійний, мусульманський, колоніальний та постколоніальний етапи.

У межах священно-релігійного періоду, який охоплює приблизно час з 1500 р. до н.е. до VI ст. н.е., джерела формувалися в релігійному контексті та наділялися сакральним авторитетом шруті, передусім Вед. Як зазначає П. Біліморія (P. Bilimoria), ведична традиція заклала підвалини цілісної нормативної системи, а не лише морального чи релігійного кодексу, в якій «право і моральність були нерозривно пов'язані з ритуалом і космічним порядком» [12, с. 111]. Сміті, зокрема Манусміті, Яджнавалк'я Сміті та інші тексти, постали як письмові інтерпретації Вед і містили більш конкретні приписи для впорядкування соціальних відносин. Дхармасутри й дхармашастри виконували функцію нормативних збірників, регламентуючи поведінку з огляду на варну, стать, вік і життєвий етап особи.

Поряд із текстуальними джерелами значну роль відігравали звичаєві уявлення про дхарму як обов'язок, ріту як космічний порядок та ахімсу як принцип ненасильства, які, за спостереженням Р. Лінгата (Robert Lingat), становили підґрунтя повсякденної юридичної практики [13].

У мусульманський період, приблизно з XII до XVIII ст., джерела індуського права зазнали трансформації в умовах правового плюралізму. Як зазначає Вернер Менскі, за домінування ісламського права індуські громади зберігали власне персональне право, яке визнавалося автономним [14]. Отже, у цей час основне значення мали норми персонального індуського права, санкціоновані мусульманськими правителями, а також місцеві звичаї, що визнавалися адміністрацією. Вагому роль відігравали панчаяти як органи громадського самоврядування та колегії старійшин, які здійснювали розгляд і вирішення спорів у межах громади.

Колоніальний (британський) період від 1772 до 1947 року характеризувався становленням англо-індуського права, що сформувалося внаслідок поєднання британських правових принципів з індуськими нормами та звичаями. Судова реформа передбачала застосування індуського права у персональних справах індусів, що зумовило активне звернення до нібандх (коментарів до дхармашастр), насамперед до текстів «Міташакра» та «Дайябхага», які колоніальні суди використовували як авторитетні джерела. У разі прогалин застосовувалася англійська доктрина «justice,

equity and good conscience» (справедливість, правомірність та добросовісність) як орієнтир справедливого вирішення спорів.

Намір уніфікувати індуське право виявився обмеженим через багатозаровість традиції та різноманіття правових шкіл. Водночас у сучасній науковій літературі підкреслюється, що «індуське право передбачає, що у разі суперечності між нормами Сміті може бути застосована будь-яка з них... рішення не повинні ґрунтуватися виключно на писаннях», оскільки принципи справедливості (юкті-вічар) мають забезпечувати належне вирішення. Також наводиться позиція Каутільї про те, що «авторитет розуму має перевагу в тих випадках, коли поняття «дхарма» суперечить судовому розумінню. Водночас Яджнавалк'я Сміті передбачає, що суперечність між розумом і текстом неможлива. Вона обмежує дискусію про перевагу справедливості або розуму лише випадками розбіжностей між самими Шастрами» [15, с. 559].

У постколоніальний (конституційний) період, починаючи з 1950-х років, система джерел індуського права зазнала істотного впливу принципів нової державності, рівності та прав людини. Конституція Індії закріпила засади секуляризму, недискримінації та свободи віросповідання у статтях 14, 15, 25–28, що визначило нові орієнтири розвитку персонального права. У 1955–1956 роках були ухвалені ключові кодифікаційні акти, зокрема Закон про індуський шлюб (Hindu Marriage Act), Закон про індуське спадкування (Hindu Succession Act), Закон про індуське малолітство та опіку (Hindu Minority and Guardianship Act), Закон про індуське усиновлення та утримання (Hindu Adoptions and Maintenance Act), які систематизували індуське персональне право відповідно до конституційних стандартів. У цей період суттєво зросло значення судових прецедентів, передусім практики Верховного Суду Індії, що активно впливає на тлумачення і розвиток норм.

Таким чином, у межах типологічного аналізу джерел індуського права історико-цивілізаційний критерій дає змогу простежити не лише зміну форм правового мислення, але й глибинну трансформацію нормативної структури. Така типологія демонструє поступовий перехід від сакрально й кастово детермінованого регулювання до конституційно зорієнтованої моделі, заснованої на принципах рівності, недискримінації та прав людини. Водночас еволюція індуського права не означає розриву з традицією, оскільки локальні та релігійно-культурні елементи продовжують інтегруватися у сучасну правову систему, формуючи її багаторівневий і плюралістичний характер.

Висновки та пропозиції. Разом з тим, однією з ключових у межах типологічного аналізу виступає типологія джерел індуського права за їх онтологічною природою, оскільки саме вона дозволяє найповніше розкрити глибинні підстави їх існування та нормативної сили. Для коректного осмислення цього критерію необхідно звернутися до філософського розуміння онтології: «будь-який предмет дійсності передбачає реальність існування самого себе і в цьому полягає його «онто». Загалом же, цей «вічний рух» в природі зберігається завдяки системі свого буття, підштовхуючись в своєму розвитку дією відповідних різнонаправлених сил, об'єктивно будучи, однак детермінічною заданістю Загальної ідеї» [16, с. 14].

Така типологія є не лише доречною з точки зору наукового аналізу, але й показовою для глибшого розуміння індуської правової традиції, у якій релігійне, моральне, соціальне й юридичне тісно взаємопов'язані. У її межах джерела доцільно розмежовувати за походженням і статусом, тобто, вони будуть мати, наприклад, божественне, людське, соціальне, філософсько-етичне (концептуальне) або юридично-інституційне походження.

Для більш точної систематизації до онтологічного критерію варто ще долучити допоміжні: історико-хронологічний і функціональний, що дозволяють врахувати етапи

розвитку джерел та їх роль у правовій системі. Таким чином, основним критерієм типологізації слід визнати онтологічний, який передбачає вивчення природи джерел та дозволяє диференціювати джерела індуського права залежно від їхнього походження: божественного, людського, соціального, ідеологічного чи юридичного. А історико-хронологічний та функціональний критерії виконують допоміжну роль для точнішої типологізації.

У результаті можна виокремити священні джерела божественного походження, тексти людського авторства, соціальні або звичаєві джерела, філософсько-етичні концепти та сучасні інституційні форми, сформовані державними механізмами.

До священних належать шруті як одкровення, «почуте» давніми мудрецами, передусім Веди (Рігведа, Самаведа, Яджурведа та Атгарваведа), що становлять основу ведичної традиції. Попри відсутність прямих правових норм у сучасному розумінні, вони окреслюють онтологічну рамку дхарми як універсального закону гармонії та справедливості. Ведичну спадщину доповнюють Упанішади, у яких осмислюється зв'язок космосу, душі (атмана) і дхарми. Як зазначає Патрік Олівел (Patrick Olivelle), саме в Упанішадах поступово формується концепція морального порядку, що згодом трансформується в нормативну доктрину дхарми [10].

До джерел людського походження належать смріті, авторитет яких обґрунтовувався їх відповідністю духові шруті. У цьому корпусі виокремлюються дхармасутри як ранні нормативні тексти VII–III ст. до н.е., у яких сформульовано приписи щодо кастового устрою, сімейних обов'язків, статусу правителя та взаємин із божественним порядком. Подальший розвиток відображений у дхармашастрах, де норми дхарми набувають більш систематизованої та кодифікованої форми й охоплюють ширший спектр цивільних, кримінальних і процесуальних питань у межах індуїстської космології. Їх авторитет закріплювався традицією та посиленням на ведичну основу, а коментарі, зокрема Мітакшара і Даябхага, стали підґрунтям правової практики ще в доісламський період і зберегли значення в колоніальну добу. За спостереженням Д. Дерретта (D. Derrett), коментатори смріті фактично сформували своєрідну канонічну юриспруденцію, спираючись на логіку, практику та філософське осмислення дхарми [17]. Окрему групу становлять нібандхи як збірки коментарів і правових викладів, укладені в період з XI до XVII століття. Вони виконували не лише функцію тлумачення дхармашастр із метою усунення колізій [6, с. 216], а й забезпечували їх пристосування до актуальної практики, формуючи правову доктрину, що еволюціонувала відповідно до змін у суспільстві.

Самостійну цінність становлять соціальні джерела, що постають із живої традиції, зокрема ачара як звичаєва практика праведних людей і шішта як поведінка визнаних носіїв знання, санкціонована громадою. Їх значення підкреслюється в дхармашастрах, де у разі відсутності прямої відповіді в тексті рекомендовано звертатися до усталеного звичаю. Як зазначає Р. Лінгат (R. Lingat), індуське право є «правом традиції», у якому звичай має фундаментальний статус [13]. Вагому роль відіграють і панчаяти як традиційні сільські ради [18], що ухвалюють рішення на підставі локальних звичаїв, морального авторитету та ситуативного розуміння дхарми; навіть без письмової фіксації їх постанови часто визнаються обов'язковими в межах громади і зберігають вплив у сучасній Індії.

Вагоме місце посідають філософсько-етичні, концептуальні джерела, ядром яких є дхарма як категорія, що поєднує обов'язок, справедливість, космічний порядок і особисту моральність. Її неможливо звести до закону в західному розумінні, оскільки вона виступає цілісним морально-релігійно-правовим імперативом. Із дхармою корелюють карма як принцип причинно-наслідкового зв'язку, сансара як цикл перероджень, мокша як визволення, ахімса як ненасильство, рита як космічний лад і

сатя як істина та справедливість. Ці категорії визначають не лише етичну, але й правову поведінку. Наприклад, поняття вівахара як правові спори та данда як покарання були інтегровані в Артхашастру, де світська політика поєднувалася з релігійною легітимацією влади. У цьому контексті показовою є позиція В. Менські щодо пріоритету доктринальних засад над державною владою: «Повертаючись до давніх санскритських текстів, поряд із поняттями дхарма та ачара знаходимо інші важливі юридичні концепти, зокрема данда, вівахара та найя, які можуть свідчити про більш явну участь держави у правовому регулюванні. Проте реальна картина, ймовірно, була ближчою до стримування цієї участі, що означає збереження тенденцій до дестатизації права. Отже, ці пізніші санскритські концепти позначають внутрішньо плюралістичні гібридні утворення, а не ознаки повного державного контролю» [9, с. 8].

Сучасні джерела індуського права представлені кодифікованими актами персонального права, ухваленими після здобуття незалежності. Вони формально зберігають статус персонального регулювання, застосовуваного до індусів, і водночас ґрунтуються на принципах Конституції Індії, зокрема статтях 14–15 про рівність і 25–28 про свободу совісті. Вагоме значення має практика Верховного суду Індії, рішення якого визнаються джерелом права. Як підкреслює В. Менські, йдеться про конституціалізоване індуське право, у межах якого традиція, модернізаційні процеси та глобальні стандарти прав людини перебувають у динамічній взаємодії [14].

Отже, типологічний аналіз джерел індуського права за онтологічною природою відображає не лише ієрархію їх авторитетності, але й історичну еволюцію від одкровення до тлумачення, від звичаю до судового прецеденту, від сакральної дхарми до конституційного переосмислення. Саме в цій багаторівневості розкривається унікальність та багатозаровість джерел індуського права.

Список використаної літератури:

1. Мерник А. М., Чоботар Д. В. Підходи до розуміння категорії «джерела права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 51-53.
2. Дунас О. І. З'ясування сутності джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2013. № 6-3. Т. 1. С. 5-8.
3. Герилів Д. Ю. Розмежування типології та класифікації держави: проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Вип. 22. Ч. I. Т. 1. С. 19-23.
4. Mahmood T. Principles of Hindu Law: Personal Law of Hindus, Buddhists, Jains & Sikhs. Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd. New Delhi-India. 2017. 419 p.
5. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. / Т. І. Вступ у цивільне право. К.: Алерта, 2012. 472 с.
6. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. 272 с.
7. Бандура А. Шрутї та смріті: канон давньоіндійської літератури епохи упанішад в контексті формування й поширення брахманістичної практики. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2018. Т. 1. С. 45-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2018_1_4.
8. Нестуля О. О. Лідерство за визначенням «Артхашастри» Каутільї. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 2 (53). С. 112-119.
9. Menski W. Sanskrit Law: Excavating Vedic Legal Pluralism. *SOAS School of Law Legal Studies Research Paper Series*. 2010. № 5. P. 2-44.
10. Olivelle P. Dharmasūtras: The Law Codes of Ancient India. Oxford University Press. 1999. 434 p.

11. Добош З. Ідея справедливості у правовій думці Стародавнього Сходу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 9-15.
12. Bilimoria P. The idea of Hindu Law. *JOSA*. 2011. Vol. 43. P. 103-130.
13. Lingat R. *The Classical Law of India*. Berkeley. University of California Press. 1973. 305 p.
14. Menski W. F. *Hindu Law: Beyond Tradition and Modernity*. Oxford University Press. 2003. 672 p.
15. Kumar R. Equity Principles under Indian Legal System and It's Relevance in Contemporary Era: a Critical Study. *International Journal of Novel Research and Development*. 2022. Vol. 7. Issue 11. P. 555-563.
16. Бернюков А. М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-гносеологічний аналіз). Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.12. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2018. 36 с.
17. Derrett J. D. M. *Religion, Law, and the State in India*. Oxford University Press, 1999. 615 p.
18. Олійник О. М. Історичний розвиток права в Індії // Сходознавство. Актуальність та перспективи: тези доп. I Міжнар. наук.-метод. конф. ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків. Т.1. 2020 р. С. 5-7.

REFERENCES

1. Mernyk, A. M., & Chobotar, D. V. (2024). Pidkhody do rozuminnia katehorii «dzherela prava» [Approaches to understanding the category of "sources of law"]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (3), 51–53. [in Ukrainian]
2. Dunas, O. I. (2013). Ziasuvannia sutnosti dzherel prava [Clarifying the essence of the sources of law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia Yurysprudentsiia*, 1(6-3), 5–8. [in Ukrainian]
3. Heryliv, D. Yu. (2013). Rozmezhuvannia ty polohii ta klasyfikatsii derzhavy: Problemni pytannia [Distinction between the typology and classification of the state: Problematic issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo*, 22(1, Pt. 1), 19–23. [in Ukrainian]
4. Mahmood, T. (2017). *Principles of Hindu law: Personal law of Hindus, Buddhists, Jains & Sikhs*. Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd.
5. Maidanyk, R. A. (2012). *Tsyvilne pravo: Zahalna chastyna. T. I: Vstup u tsyvilne pravo* [Civil law: General part. Vol. I: Introduction to civil law]. Alerta. [in Ukrainian]
6. Pohrebniak, S. P., Lukianov, D. V., & Bylia-Sabadash, I. O. (2012). *Porivnialne pravoznavstvo: Pidruchnyk* [Comparative jurisprudence: Textbook] (O. V. Petryshyn, Ed.). Pravo. [in Ukrainian]
7. Bandura, A. (2018). Shruti ta smriti: Kanon davnoindiiskoi literatury epokhy upanishad v konteksti formuvannia y poshyrennia brakhmanistychnoi praktyky [Shruti and Smriti: The canon of ancient Indian literature of the Upanishad era in the context of the formation and spread of Brahmanistic practice]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii*, 1, 45–69. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2018_1_4 [in Ukrainian]
8. Nestulia, O. O. (2012). Liderstvo za vyznachenniam «Arthashastry» Kautilii [Leadership according to the definition of Kautilya's "Arthashastra"]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, 2(53), 112–119. [in Ukrainian]
9. Menski, W. (2010). Sanskrit law: Excavating Vedic legal pluralism. *SOAS School of Law Legal Studies Research Paper Series*, (5), 2–44.
10. Olivelle, P. (1999). *Dharmasūtras: The law codes of ancient India*. Oxford University Press.

11. Dobosh, Z. (2011). Ideia spravedyvosti u pravovii dumtsi Starodavnoho Skhodu [The idea of justice in the legal thought of the Ancient East]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (54), 9–15. [in Ukrainian]
12. Bilimoria, P. (2011). The idea of Hindu law. *JOSA*, 43, 103–130.
13. Lingat, R. (1973). *The classical law of India*. University of California Press.
14. Menski, W. F. (2003). *Hindu law: Beyond tradition and modernity*. Oxford University Press.
15. Kumar, R. (2022). Equity principles under Indian legal system and its relevance in contemporary era: A critical study. *International Journal of Novel Research and Development*, 7(11), 555–563.
16. Berniukov, A. M. (2018). *Yurydychna realnist yak ontohnoseolohichna forma isnuvannia prava (filosofsko-hnoseolohichnyi analiz)* [Legal reality as an onto-gnoseological form of the existence of law (philosophical-gnoseological analysis)] [Abstract of doctoral dissertation, Specialty 12.00.12]. Lviv Polytechnic National University. [in Ukrainian]
17. Derrett, J. D. M. (1999). *Religion, law, and the state in India*. Oxford University Press.
18. Oliinyk, O. M. (2020). Istorychnyi rozvytok prava v Indii [Historical development of law in India]. In *Skhodoznavstvo. Aktualnist ta perspektyvy: Tezy dopovidei I Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii KhNPU imeni H. S. Skovorody* [Oriental studies. Relevance and prospects: Abstracts of the I International scientific-methodological conference of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University] (Vol. 1, pp. 5–7). Kharkiv. [in Ukrainian]